

ERŐSZ, PHILIA ÉS A SZEXUS A NEMEK KUTATÁSA FOUCAULT-TÓL PLATÓNIG.

JOÓ MÁRIA

ABOLDOGSÁGHOZ VAGYIS a jó élethez szükségünk van barátokra- mondja Arisztotelész a Nikomakhoszi etikában, mely két könyvet is szentel a barátság elemzésére. A modern kor filozófiája marginális témának tekintette a barátságot és a szerelmet is, nem úgy a görögök, Platón és Arisztotelész. A mai filozófia újból kezdi figyelmére méltó tárgynak tekinteni mindkettőt.

A saját fogalmaink természetes voltát, magától értetődő helyességét egy másik kor a miénktől eltérő fogalomhasználata billentheti ki és tudatosíthatja bennünk saját előfeltevéseinket, azok esetleges voltát. Erre szeretnék kísérletet tenni a barátság tekintetében, Foucault nyomában, ő is ezért fordult a görögökhöz a szexualitás fogalmát vizsgálva, nem a nosztalgia vezette. Rajta kívül a feminista elmélet avagy a nemek tudománya az a másik kritikai elmélet, melyek új, jelentős eredményeket mutat fel e téren vagyis a barátság, szerelem, szeretet elemzésében, a nemek szempontját előtérbe helyezve. Platón álláspontja elemzésem meghatározó alapja, természetesen saját értelmezésemben, melyet már máshol részletesen kifejtettem, itt erre támaszkodom, anélkül, hogy érvelnék álláspontom mellett.

1. MIT ÉRTÜNK MA BARÁTSÁGON?

Vegyük számba a közismert vélekedéseket, a doxát, ahogy Arisztotelész szokta. A barátság fogalmát manapság hajlamosak vagyunk elkülöníteni a szerelemtől, vágytól, szexualitástól: a barátságnak nincs sok köze a szexhez, bár a szerelemhez lehet. Ha a nemek szempontját is figyelembe vesszük, akkor a szerelem, szexualitás az eltérő neműek között helyes, elfogadott vagyis normális, míg barátság férfi és nő között nemigen lehetséges – bár nem kizárható – mivel a két ellentétes nem szerelembe szokott esni vagy a barátság ürügyén a szexre gondol, vágyik. (Szex és szerelem különbségéről most nem beszélhetek, bármennyire csábító téma is.) Szex, szerelem és barátság a tartós együttélés, házasság keretében fér meg egymással, legalábbis a normák szintjén kíváncsú, hogy együtt létezzenek. Azonos neműek között kizárásos alapon a barátság a normális, mivel nem lehet köztük szex. Több barátunk is lehet egyszerre, de több emberbe egyszerre nem lehetünk szerelmesek – mondja Arisztotelész. A szexualitásban a poligámia ill. monogámia különbsége állító-

lag a nemek jellegzetes különbségét mutatja: a férfi poligám, a nő monogám. (Hangsúlyozom, hogy nem a saját véleményemet mondom, hanem az általánosan elfogadott, többségi erkölcsi normákból igyekszem számbavenni néhányat.)

Ezeket a viselkedési, erkölcsi szabályokat a filozófia is magyarázza, indokolja vagy kétségbe vonja. A szociobiológia szerint minden viselkedés az evolúciós adaptáció eredménye és mint olyan szükségszerűen van úgy, ahogy van. (Értsd a férfi poligámia a sikeresnek bizonyult reprodukciós stratégia, a nők esetében pedig a monogámia.) Manapság nálunk is kezd nagyon divatba jönni ez a szigorúan biológiai determinista elmélet, sajnos. A bölcsészettudományok ugyanis ettől eltérően nem a biológiai determinizmust favorizálják. Már Arisztotelész is megállapítja, hogy az emberi szokások, viselkedés másképpen is lehetséges, mint ahogyan van, a helyes, jó viselkedés szabálya is változatos és változó, ezért is van egyáltalán értelme fontolgatni őket, gondolkodni rajtuk vagyis az etika körébe tartoznak és nem a fizikáéba. A barátságról, szerelemről másként is gondolkozhatunk mint ahogy éppen manapság szokás gondolkodni. Ennek jegyében kutatja Foucault is a viselkedési szabályok, kódok, stratégiák genealógiáját és archeológiáját. Vizsgálódásaimba csak *A szexualitás története* kötetét vontam be, melynek egyik célja, hogy visszahelyezze a vágy, szexualitás jelenségét az orvostudomány, népesedéstudomány stb. köréből az etikáéba, ahol az a görögöknél eredetileg kialakult mint viselkedési normák elmélete. A görög szokások mássága mutatja a szexualitás alapvető történetiségét, társadalmi konstrukció voltát, így pl. azt, hogy a homoszexuális gyakorlat normálisnak számított ill. összefért ugyanazon személy (férfi) esetében a heteroszexuális gyakorlattal, sőt egyenesen kíváncsi volt együttesük, mármint a görög polgárnak a fiúk szeretetén kívül gondoskodnia kellett utódnemzésről, de fordítva nem volt erkölcsi norma. Ma azonban a barátság az elemzésünk tárgya! E kettő elkülönítése tekintetében is mást találunk a görögöknél (csak Platónra és Arisztotelészre szorítkozom) mint a mi elhatároló felfogásunkat, de még ezt a modern igyekezetet is felfedezhetjük pl. Xenophónnál. Kezdjük Platónnal!

2. A). PLATÓN: ERÓSZ ÉS PHILIA AZONOSSÁGA

Először tisztáznunk kell a mai és a korabeli görög szóhasználat különbségeit: amit Platónnál és Arisztotelésznél barátságnak fordítanak, a 'philia' tk. szeretet, de a szerelem fogalma is erosz vagyis vágy nevet visel, a szexualitás fogalma pedig nem létezik egészen a 19. századig. (Ezek nyilván ismert különbségek.) Azonban az erosz és a philia jelenségei sem különböznek annyira egymástól, nemcsak a nevük! Platón esetében már máshol igyekeztem bemutatni,

hogy a Lüsizisz philia fogalma lényegi azonosságot mutat a nagy erősz-dialógusok a Lakoma és a Phaidrosz erőszával.¹ Most csak emlékeztetném a Lüsizisz ismerőit a szép fiatal fiúk körüli erotikus légkörre, melyben a philia fogalmát próbálják definiálni, valamint arra, hogy a definícióban megjelölt tárgy a jó mint privatio boni, ami azonos az erősz tárgyával az erősz-dialógusok koncepciójában vagyis a széppel, a szerelem, vágy oka a szép=jó hiánya (th. szintén privatio boni).

2. B). FÉRFIAK KÖZTI KAPCSOLAT

Mi a helyzet a nemekkel, a szexussal? A két személy, akik közötti kapcsolatról van szó mind a philia mind az erősz esetében azonos nemű, vagyis homoerotikus a kapcsolat vagy éppen homoszexuális a barátság és a szerelem is! Pontosabban a Lakomában az igazi, égi szerelem homoerotikus, vagyis erősz magasabbrendű formája a lelki-szellemi alkotás tevékenysége. A vágy méltó tárgya a kiválóbb nem, a szép férfi-lélek szép férfi testben. A férfiak közti nemzés-szülés-alkotás eredménye a szellemi, erkölcsi termék, a mű vagy az erény képmása. A nők a közönséges, földi erősz körébe tartoznak, oda is csak mint a vágy alacsonyabbrendű tárgyai, vagyis olyan férfiak vágyának tárgyai-ként, akik maguk is inkább a testi termékenység alacsonyabbrendű adottságával rendelkeznek. A heteroszexuális férfiak erősza szükségképpen testi, eredménye pedig a testi gyermek.² Mind a szellemi, mind a testi gyermek a halhatatlanság elérésének az ember számára lehetséges útja. Platón a Lakomában elismeri a nők szerepének szükségességét az emberi nem fennmaradásában, de persze a férfi-nő kapcsolat eleve alacsonyabbrendű szemében, mert nem nélkülözheti a testi kapcsolatot, hiszen célja a nemzés, nem az élvezet.

3. MAI NÉZETEK: FOUCAULT ÉS A FEMINISTA KRITIKA

Foucault *A szexualitás történetében* történetileg hitelesen kezeli külön fejezetben a házasság intézményét mint a Gazdálkodástan (oikonomia) vagy házvezetés körébe tartozó jelenséget, míg a gyönyörök gyakorlásának izgalmas kérdése, az erotika a fiúszerelm körül forog, legalábbis Foucault és Platón szemszögéből. (Most csak utalhatok rá, hogy a késő antikvitásban és ennek megfelelően a 3. kötetben előtérbe kerül a házasság intézménye, nem

¹ Joó Mária: *The concept of philia in Plato's dialogue Lysis*, Acta Antiqua Hungarica 40 (2000) o. 195-204

² Részletesen erről l. Joó Mária: *A platóni eros-ról – feminista interpretációk kapcsán*. Magyar Filozófiai Szemle 1996/1-2-3, 1-30. o.

úgy a 2. kötetben, ahol Platón szelleme erősen dominál F. eszméiben.) Érdekes mai fogalmainkkal minősíteni a fent jelzett platóni erősz-koncepciót. Mivel ez az igazi szerelemnek nevezett kapcsolat túlmutat önmagán és a két szerelmes férfin, hiszen végső célja az ideák közös megismerése a szerelem útján, valamint a testi kapcsolat mellőzendő, ma az ilyen viszonyt inkább neveznénk barátságnak, nevelésnek, tanításnak, közös filozofálásnak. A szerető és kedves szerepe helyett a résztvevő szereplők mester és tanítvány (professzor és kedvenc tanítvány), esetleg idősebb és fiatalabb barát élettapasztalat átadását szolgáló barátságáról beszélünk és nem szerelemről. Talán nem akarjuk észlelni a kapcsolatban rejlő erotikát, erkölcsi normáink nem engedélyezik, ezért elfojtás alá kerül és pszichoanalitikus kell feltárásához (Lacan pl. a Mester diskurzusát emlegeti). Ha valaki rákérdezne arra, milyen neműnek látjuk ezeket az imaginárius szereplőket, valahogy az esetek többségében hímneműek közötti kapcsolatra gondoltunk: az imaginárius tekintélyes professzor és hű tanítványa mintegy természetesen hímneműként vizualizálódik. A reprezentáció magyarázatul elég az egyetemek világára futó pillantást vetni, hogy lássuk, a tudásba, tudományba való bevezetés, beavatás rítusa, a tudás fáklájának átadása hímnemű személyeket kíván ill. előfeltételez.³ Ha azonban a fenti Platón leírta kapcsolatban a felek eltérő neműek – ahogy ez ma a bölcsészettudományok esetében alig elkerülhető – akkor erkölcsi probléma adódhat. (Talán ezért olyan nehéz már bekerülni is női kutatóként a tudomány intézményeibe.) A probléma abból adódik, hogy a tudásra irányuló törekvés köréből a régi plátói – de nem platóni! – norma szerint az erotika, szexualitás kizárandó, zavaró tényező. Vagyis okosabb mellőzni a nőket, a problémák elkerülése céljából. Előfordulhat ugyanis, hogy szerelem vagy/és házasság lesz a megismerés erőszából, a professzor erotikus, szexuális viszonyba léphet hallgatónőjével /kivéve Amerikában/, gyakran feleségül is veszi, de csak tanár-diák viszonyuk megszűntével. A viszony legalizálása, az esküvő után visszatekintve valószínű, hogy kapcsolatuk első szakaszát barátságnak fogják minősíteni, amelyből később lett szerelem – az erkölcsi normáknak megfelelően, melyek férfi és nő tudományos kapcsolatában nem engedélyezik a szexualitást, legfeljebb a titkos, plátói szerelmet. (Persze a hímnemű szereplők esetén a szerelem semmilyen formáját, és legalizálási lehetőség (házasság) sem áll fenn.) Professzor és tanítványa esküvője után persze lehetséges, hogy vége a közös filozofálásnak, a nő fontosabb feladatot kaphat ti. a gyermekszülést, -nevelést, háztartásvezetést és a tudós férj majd könyve

³ Vö. Cornelia Klinger: *Mennyire férfias a tudomány?* ford. Joó Mária, 2000 (1999 ápr.) ill. K. Hauser, és H. Nowotny szociológiai elemzése a nők helyzetéről a tudomány intézményeiben in: uők hg. *Wie männlich ist die Wissenschaft?* Frankfurt Suhrkamp 1986

előszavában köszönetet mond feleségének, aki nélkül nem jöhetett volna létre a mű, aminek gépelője, első olvasója is ő volt.

A görög nők helye is az oikosz volt, feladatuk is ahhoz kötődött, de ők nem is léphettek át az agora, a népgyűlés világába és a filozófiai iskolákéba sem, kivéve, ha sikerült álruhában befurakodniuk mint Hipparkhiának, aki a szövés-fonás női feladata helyett minden idejét a filozofálásnak szentelte, ahogy Diogenész Laertiosz elmeséli. Platón a két erész-dialógusban a korabeli társadalmi felfogásnak megfelelően látja a nők szerepét, eltérően az Államtól, ahol a mai egyenlősítő-egyenjogú felfogás dominál: az ideális állam filozófus-iskoláiban vannak női hallgatók, sőt mint tudjuk, esetleg a filozófus-király is nőnemű lesz⁴. Itt nem merülhet fel a háziasszonnyá visszaváltozás veszélye, hiszen a háztartás ellátását is bevonták a társadalmi munkamegosztásba, éppen annak vagyis a család külön háztartásának megszüntetése teszi lehetővé a nők egyenlő bevonását minden közös, állami feladatba.

Foucault az etika szempontjából tematizálja a szexuális viselkedés szabályait, az enkrateia (önuralom), a szóphroszüné (mértékletesség) formájában az ember önmaga felett gyakorol uralmat, azáltal, hogy a gyönyörök felett uralkodik. Idézek: „Teljes és pozitív formájában a szabadság az a hatalom, melyet az ember önmaga felett gyakorol, ama hatalom részeként, melyet a többiek felett gyakorol.”⁵

Vizsgáljuk meg ezt az állítást több szempontból! Először is felmerül a kérdés, hogy kik ezek a többiek? A görög demokráciában, ahol a polgárok egymás közötti kapcsolatait az egyenlőség és a mellérendelés szabálya szervezi, az uralom tárgya lehet a feleség, gyermekek, szolgák vagyis az oikosz tagjai, akik a férj, a ház ura alárendeltjei. És ki a fenti idézetben az ember, az alany? A nemek tudománya (gender studies) már évtizedek óta azonosította az általános embert mint férfit: a férfiak sajátos élethelyzetéből, tapasztalatából absztrahálódott az Ember fogalmának tartalma. F. is így látja az etika vonatkozásában. Több helyen is expressis verbis kimondja, hogy „a görög erkölcs férfierkölc, férfiak által kidolgozott, tanított, férfiaknak szóló erkölcs, következképpen benne a nők csak mint tanítandó, nevelendő, és ellenőrizendő partnerek jelennek meg.”⁶ A feminista elmélettől függetlenül jutott erre a belátásra – nem ismerve vagy negligálva a feminista törekvéseket. Az ember önmaga feletti hatalma mint a többiek feletti szükségszerű hatalmának gondolata sokat elárul F. emberképéről, pontosabban a szexualitás F.-i felfogásáról

⁴ G. Vlastos: *Was Plato a Feminist?* valamint J. Annas, S. Moller-Okin, E. Spelman tanulmányait in: *Feminist Interpretations of Plato* ed. N. Tuana, University Park, Penn State Press 1994

⁵ Foucault: *A szexualitás története 2. A gyönyörök gyakorlása* Bp. 1999 Atlantisz ford. Albert S. Szántó I. Somlyó B. 82. o.

⁶ i.m. 27. 89. 133. 187. o.

– az evidens férfiközpontúságán kívül annak szadomazohisztikus lényegét, amennyiben a hatalomban, az uralomban/alávetésben látja a szexualitás, a gyönyör szervező-konstituáló erejét.⁷ Nem véletlenül áll a művek háttérben de Sade alakja.⁸ Azonban nem mindenki számára evidens ez a fajta gyönyör, szex -felfogás, amely F-nak és kedvenc márkijának az. Főleg nem az alávetett nőknek, engedjék meg, hogy nőként is messzemenő kétélyeimet nyilvánítsam az alávetettség gyönyörteljes volta tekintetében. De lehet egyetérteni F.-val, Sade-dal, nem kevesen vannak ilyenek a kor francia elméletirői között, de még ekkor is feltűnő, hogy bár fontos megállapításokat tesz a nők alávetéséről, a női test hiszterizálásáról, de nem fejt ki a saját gondolatát, nem foglalkozik a nőkkel, hiszen koncepciójában a férfias önuralom mintegy szükségszerű és mellékes velejárója a nők feletti uralom. Feminista kritikusai sok mindent jogosultan tettek szóvá, de vannak F. eszméinek alkotó feminista továbbfejlésztői is. Egyik legismertebb közülük Judith Butler, akinek a Jelentős testek c. műve most jelent meg az Új Mandátum Kiadónál, majd rövidesen az őt világszerte ismertté tevő korábbi Gender trouble is olvasható lesz magyarul.⁹

A nemiség hatalom-központú értelmezése nem áll távol attól a radikális feminista állásponttól, amit C. McKinnon képvisel, mely szerint a ma uralkodó szexualitás-felfogás azt jelenti, hogy a nők mint a férfiak élvezetének tárgyai fontosak, annak vannak alárendelve.¹⁰ F.-nak számos feminista követője, alkalmazója és továbbgondolója akadt,¹¹ noha az ő leírásai inkább legitimálják a nők alárendeltségét, míg ugyanezeket a leírásokat a feminista F. követők kritikai elemzés tárgyává teszik.

Egy döntő momentumot szeretnék még kiemelni F.-nál a férfi-nő vonatkozásban: az aktivitás-passzivitás fogalompárt, melyet előtérbe akar állítani, helyettesíteni akarja vele a férfi-nő, férfias-nőies fogalompárt. „Az egyén az önuralom, mértéktartás erényét gyakorolva egy férfias struktúra kialakításán

⁷ Nemcsak F. nál találhatjuk meg, Sartre, Lacan és számos gondolkodó a 2. világháború előtti francia filozófiában alapozza erre koncepcióját, valószínűleg Kojève híres Hegel-értelmezése hatására, melynek központjában a Szellem fenomenológiája úr-szolga viszonyának elemzése állt.

⁸ Sokan észrevették és elemezték ezt a szembeötlő vonást pl. Lynn Hunt: *Foucault's Subject in the History of Sexuality* in: D. Stanton ed. *Discourses of Sexuality. From Aristotle to AIDS*. Ann Arbor The Univ. of Michigan Press 1992 p. 78-94.

⁹ Eredeti Judith Butler: *Bodies That Matter. On the Discursive Limits of Sex* New York Routledge 1993 (Bp. 2005 ford. Barát E. Sándor B.) és a korábbi J. B. *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity* uott 1990.

¹⁰ C. MacKinnon: *A feminizmus változásai. Előadások életről és jogról* Bp. Pont K. 2001 44. o. MacKinnon egyébként erősen kritizálja F. alapeszméjét vö. *Does sexuality have a history?* in: Stanton i.m.

¹¹ pl. S. Bordo, Jana Sawicki és Sandra Lee Bartky. Utóbbtól l. Fouc. a patriarchális hatalom modernizációja Magyar Filozófiai Szemle 1992

munkálkodik, ellenőrizni és uralni tudja szexualitását, azt a férfiaktivitást, amit másokon gyakorol” (i.m. 89 o.) A homoszexualitás-heteroszexualitás szempontjából emeli ki, hogy a görög homoszexualitás elfogadásának feltétele volt a passzivitás kizárása vagyis a férfiak közötti viszonyban sem volt megengedhető a passzív viselkedés a fiúkedves részéről. A nő-férfi antinómiát próbálja háttérbe tolni, de nem nagyon sikerül, önellentmondásba keveredik. A nőiség ugyanis az antikvitásban is (a szexuális viszonyokban is) elválaszthatatlan a passzivitás fogalmától, éppen azért szégyen a passzív viselkedés, mert nőies. Számos F. által is használt szöveg hangsúlyozza, hogy a homoszexualitás passzív, nőies formáit általános megvetés övezte, éppen azért, mert alárendelt, passzív vagyis nőies viselkedést testesítettek meg. Tehát a görög homoszexualitás legitim gyakorlata a nőiesség, a nőies, passzív viselkedés kizárásán alapult.¹² Annyira férfias erény volt már az antikvitásban az önuralom erénye, hogy ha egy nőnél tapasztalták, az férfias nőnek számított – nemigen van-volt ez másképp Rousseautól máig.

4. ARISZTOTELÉSZ

Arisztotelészről is szeretnék röviden szólni, a barátság és szerelem összefüggéséről. A kettő alapvető azonossága tekintetében felfogása megegyezik Platónéval, de nem osztja annak nyilvánvaló elfogultságát, homoerotikus preferenciáját, inkább némi helytelenítéssel kísértén sorolja az idősebb férfi és fiatal fiúkedvese viszonyát a nem-lényegi barátságformák közé, de megengedi annak lehetőségét, hogy ha kitartanak egymás mellett, idővel jellemen alapuló, morális barátsággá alakulhat kapcsolatuk. Barátság-konceptiójában először a fogalmi struktúrákat érdemes kiemelni, majd a philia tartalmi meghatározását. A NE 8. könyve a philia vagyis szeretet 3 formáját különbözteti meg céljuk szerint: a jóra, a gyönyörre és a haszonra irányulót. Ezek közül mint tudjuk a gyönyörön és a hasznosságon alapuló philia alacsonyabbrendű, csak járulékos értelemben nevezhető barátságnak. A szenvedélyes szeretet a gyönyörre alapul, rövid életű, hirtelen keletkezik és múlhat el és főleg ifjak között gyakori. Ebben találhatjuk meg a szerelmet, erőszt. De fellelhető a haszonra irányuló philiában is, amely idősebb férfi és ifjabb kedvese között a fiatalabb szemszögéből a haszonra irányul, míg az idősebb férfi számára a gyönyörre. Érdekes kérdés, hogy az erkölcsi jóra irányuló tökéletes barátság kizárja-e erőszt, a szerelmet? A válaszhoz a philia tartalmi elemeit

¹² Már F. korai kritikus elemzői szóvátették ezt pl. Maria Daraki: *Le voyage en Grece de M. Foucault*. (Esprit 1985, 55-83.) legújabban D. Halperin a görög erősz szakértője *Forgetting Foucault* c. In: Nussbaum, Sihvola eds. *The Sleep of Reason*. Chicago Univ. Press 2002

vizsgálva juthatunk közelebb, melyből egyben az is kiderül majd, hogy lehet-e helye benne a nőknek. Ugyanis Arisztotelész Platóntól eltérően figyelmére méltónak találja a házasságot mint a barátság egyik formáját! Igaz barátság hasonlóan jó, erényes emberek között lehetséges, ami erényfogalma szerint jellemvonást és tevékenységet is jelent egyszerre, és hasonló érzelmeket, örömet, bánatot is, mindehhez együttélés is tartozik. Közös jegyként adódik mind ebben a tartós, stabil kapcsolat képzete, vagyis a philia tartós mint az erényesség maga. Arisztotelész ezáltal lényegében kizárja a szenvedélyes, hirtelen keletkező, hamar múló szerelmet ebből a tökéletes barátságból. Persze nem zárja ki belőle az élvezetet mint olyat, hiszen az erényes tettek végrehajtójuknak élvezetet okoznak, azonban a gyönyörre irányuló philia csak járulékos értelemben tekinthető barátságnak. Azt viszont figyelmünkre érdemes vonása felfogásának, hogy nemigen tartalmazza a személyesség, esetlegesség mozzanatát, ami a modern barátságfogalom egyik alapja, vagyis hogy barátainkat kiválasztjuk, nem mindenkit szeretünk, aki méltó a barátságra a velünk való hasonlóság és jóság kritériumai alapján. Persze a philiát mivel erény, elhatározás, döntés kell megelőzze, tehát nem automatikusan barátunk minden kiváló ember, akivel együtt élünk – nem egy fedél alatt kell együttélni barátainkkal, hanem inkább az együttes időtöltés a barátság feltétele. Ezért némileg idegen a mi barátságfogalmunktól A. megjegyzése, hogy az államot, a polgárokat a barátság tartja össze: a hasonlóság elvén. Az ő philiáját inkább aktív megbecsülésnek, tevékeny jóindulatnak, együttes cselekvésnek tartanánk, (pl. a mai civil mozgalmak részvevőit ilyen közösségi érzés köti össze), mivel a másikat kiemelő, irracionális érzelmi döntés momentumuma nemigen fér bele, ami fontos része mai barátság-felfogásunknak.

Hol a nők helye ebben a koncepcióban? Az eddig felvázolt elemek nagyrészt az egyenlők közti kapcsolatokra vonatkoztak, ill. az igazi barátság egyenlők, ti. egyenlő férfiak között létezik. De létezik egyenlőtlenségen alapuló philia is, az apa-fiú, férj-feleség, idősebb-fiatalabb között – itt válik evidenssé, hogy pontosabb a philiát szeretetnek fordítani, semmint barátságnak. A fölényen alapuló barátságok között a férj-feleség kapcsolata kettejük kiválóságának hierarchiáját képviseli: a férj az érdemesség alapján vezeti feleségét és házi gazdaságát. Kettőjük viszonya az államformák közül az arisztokráciának felel meg, míg pl. az apa-fiú viszony a királyságnak. (vö. NE 8. könyv 13. fej.) Az egyenlőtlen felek között az arányosság elve működteti az igazságosságot: a kiválóbbat vagyis a férjet több szeretet, több jó illeti meg. Arisztotelész más műveiben nyíltabban kifejti a férfi-nő viszonyról vallott felfogását, a híreshirhedt nézet a *De generatione animalium*-ban található, mely szerint a keletkező emberhez a meghatározó, formai elemet a férfi magja adja, a nő csak az anyagot, a mag táptalaját szolgáltatja. Továbbá a tökéletes magvakból férfiak keletkeznek, a hibásakból pedig nők. Tehát a férfi-nő hierarchia természeti eredetű. A keresztény középkor felfogása is ezen alapul, Szent Tamás

közvetítésével. A NE-ban megtaláljuk a férfi és nő közötti családon belüli munkamegosztás területi alapú elosztását is: a nő tevékenysége az oikoszra korlátozódik, a férfié a polisz és a háztartás feletti uralom. Ez a későbbi polgári felfogás nemek közötti szegregációja görög előképe, a közélet, nyilvánosság (public) és a magánélet, család (private) a férfiak és a nők elkülönült területe.

5. A NŐK BARÁTSÁGA ÉS NŐK (FEMINISTÁK) A BARÁTSÁGRÓL

Végül röviden szólnék erről a férfiakat is manapság egyre inkább érdeklő témáról. Egyrészt nagyon keveset tudunk történeti forrásainkból erről, mivel korábban nem nagyon érdekte a férfi történetírókat, filozófusokat. Amit a görög kultúrában erről tudunk, főleg Szapphótól tudjuk, tehát erotika, szexualitás (a leszbikus szerelem), barátság komplex és költői megjelenítésében. Ebben ugyanazt az összefonódást láthatjuk mint Platónnál a férfiak közti kapcsolatban, de persze Platón nem érdekli a Lakoma Arisztophanész-beszédében említett kettévágott két női félgömb egymás iránti erősz. A platónihoz hasonló homoerotikus toleranciát a nők közti viszonyban a 18-19. század ismeri, barátnők között az intimitás testi formái is előfordulhattak, a szenvedélyes barátság magába foglalhatta a csókokat, simogatást, egy ágyban alvást stb. ami férfiak közötti barátságban megengedhetetlennek számított. De a 18-19. századi rövid intermezzo kivételével a nők közötti kapcsolat háttérbe kellett kerülnön a férfi-nő romantikus szerelme, majd azt követő házassága kedvéért. Többnyire úgy gondolták, hogy a barátság akadályozza a nőt abban, hogy teljesen családjának éljen, veszélyeztetheti férje és gyermekei iránti kötelessége teljesítését. A 20. században pedig Freud a női szexuális fejlődés megakadásának ill. perverziójának tekinti a női homoszexualitást. A normális női fejlődés útja, a pénisz-irigység kompenzálása – írja a késői A nőiség c. írásában – a házasságban gyermeket szülő nő útja. A nők másik nő iránti baráti érzéseiben Freud szerint gyakran tudattalan lesbikus vágyaik fejeződnek ki – gondoljunk a Dóra-tanulmányra.

A nőmozgalmak nyomán megszülető feminista elmélet kezdett nagyobb figyelmet szentelni általában is a barátságnak és ezen belül a nők egymás közti barátságának. A barátság iránti elméleti érdeklődés megújulása nem a feminista elmélet privilégiuma, a kommunitarizmus, az erényetika, az érzelmek morális elmélete mind tanúsítják a nyolcvanas évektől kezdődően a barátság témájának reneszánszát. A feminista elmélet a nők kapcsolat- és kötődésorientáltságát helyezi a középpontba, szembeállítva egyfajta absztrakt individualista, autonómiaközpontú viselkedéssel, mely inkább férfiakra jellemző. Ezen alapul a törődés-gondoskodás (caring) inkább nőkre jellemző etikája, immár két évtizedes koncepció Carol Gilligan híres könyve (In. a Different Voice, 1982) nyomán. Ebben a koncepcióban a nők teljes kifejlődött morális

szubjektumokként szerepelnek és nem számítanak a férfiakhoz képest fejlődésükben visszamaradtaknak, sajátos morális gondolkodásuk eltér a férfiakétól, sajátos női szerepük következtében történetileg kialakult eltérő normákat képviselnek¹³. Csak az a szép új elmélet csapdája, hogy a tradicionális női szerepet, a másokról gondoskodó anya, nő normáját konzerválja. A hagyományos női szerep azonban az alárendelt szerepe, kölcsönösséget, egyenlőséget és az autonóm önérvényesítés lehetőségét és igényét nem tartalmazza. Ezért a törődés etikája univerzális normává emelése esetén kiegészítendő például az arisztotelészi igazi barátság koncepciójával, mely egyenlőséget, kölcsönös jóakaratot tételez.¹⁴ Így lehetne elkerülni, hogy a mai férfi és nő esetleg egyenrangú barátsága, szerelme többnyire hierarchikus házasságban folytatódjon, ahol a férfi az önérvényesítő autonóm individualitás normája következtében kerül a domináns, előnyösebb helyzetbe és a róla és a családról gondoskodó, önmagát önként is háttérbe állító feleség pedig másodrangú lesz. A házastársak barátsága még ma is csak ritkán egyenrangú felek kölcsönös kapcsolata. Az arisztotelészi hierarchikus házasság-barátság megdőbbentően elterjedt életforma ma is: a nő az emberhez méltó lét vagyis a politizálás, elmélkedés, szakmai karrier avagy filozófia és művészet művelésének előfeltételeit teremti meg a mai oikoszban – a férfi számára, ugyanis mindebben ő nem vehet férjével egyenlő módon részt – nincs rá ideje –, annak ellenére, hogy ma törvények írják elő férfi és nő egyenjogúságát, és esélyegyenlőségét.

¹³ Rövid, népszerű összefoglalást olvashatunk erről A. Pieper: *Van-e feminista etika?* c. Bp. Áron Kiadó 2004

¹⁴ Hasonlóan látja pl. Julie Ward: *Aristotle on philia: A beginning of a feminist ideal of friendship?* In: J. Ward ed. *Feminism and Ancient Philosophy*, New York Routledge 1996. Más tekintetben M. Nussbaum is arisztotelianus elemeket használ morális-politikai elméletében.